

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA INKOR SHAKLLARINING
CHOG'ISHTIRMA TAHLILI**

O'ktamova Moxigul Xamidullo-qizi

FarDu katta o`qituvchisi, uktamovamoxigul@gmail.com

Zufarova Muslimaxon Ulug`bek qizi

FarDu talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va O'zbek tillarida inkor shakllari qiyosiy tahlil qilingan. Tahlilda ikki til o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni ko'rsatilgan, shuningdek, ularning grammatik xususiyatlari misollar bilan yoritilib berilgan. Tahlil ikki til hamda chog'ishtirma grammatika uchun foydali hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *inkor gaplar, not/no yuklamalari, qo'shimchalar, yordamchi fe'llar, grammatik tuzilma*

Annotation (Abstract): *This article presents a comparative analysis of negation forms in English and Uzbek languages. The analysis shows the similarities and differences between the two languages. Their grammatical features are also explained with examples. The study is considered useful for both languages and for comparative grammar.*

Keywords: *negative sentences, not/no predicates, adverbs, transitive verbs, grammatical structure*

Аннотация: *В данной статье представлен сравнительный анализ форм отрицания в английском и узбекском языках. В анализе показаны сходства и различия между двумя языками. Также их грамматические особенности объясняются с примерами. Исследование считается полезным для обоих языков и для сопоставительной грамматики.*

Ключевые слова: *отрицательные предложения, сказуемые «не/нет», наречия, переходные глаголы, грамматическая структура*

Har bir til grammatikasida inkor til birliklari mavjud bo'lib, lingvistik jarayonda ular muhim o'rin tutadi. Ingliz va O'zbek tillarida ham inkor vositalari ahamiyatli hisoblanib, ular tilning mantiqiy strukturasi va kommunikativ funksiyasini belgilaydi. Zamonaviy tilshunoslikka oid hozirgi lingvistik tadqiqotlar inkor shaklni faqat grammatik jihatini o'rganish bilan cheklanib qolmay, balki kognitiv va madaniy jihatdan ham o'rganib kelmoqda. Ingliz tilida inkor vositalari morfologik va sintaktik tahlil qilinadi. O'zbek tilida esa inkor vositalari -ma, -be, -no qo'shimchalari, inkor olmoshlari hamda inkor so'zlar orqali ifodalanadi.

Inkor shakli – bu tildagi eng qadimiy va muhim mantiqiy-grammatik kategoriyalardan biri bo'lib, borliqda voqea-hodisaning mavjud emasligini yoki tushunchalar o'rtasidagi aloqaning yo'qligini ifodalaydi. Ushbu mavzu bo'yicha o'zbek olimlari ilmiy ish olib borib, o'z hissalarini qo'shishgan. Xususan, G. Abdurahmonov¹, A. Hojiyev², M. Berdiyev³, T. Tog'ayev⁴, shuningdek, jahon olimlari ham chetda qolishmagan. Jumladan, A. Peshkovskiy⁵, V. Vinogradov⁶, Ye. Paducheva⁷ va V. Bondarenko⁸ kabi rus olimlari hamda O. Jespersen⁹, L. R. Horn¹⁰, R. Quirk¹¹, N. Chomsky¹², G. Leech¹³ kabi ingliz olimlari o'z asarlari bilan inkor shaklini atroflicha tahlil qilishgan.

Xususan, L. R. Horn tilshunoslikda inkor bo'yicha dunyodagi eng nufuzli olimlardan biri hisoblanadi. U o'zining “Inkorning tabiiy tarixi” (“A Natural History of Negation”) asari orqali metalingvistik inkor nazariyasini yaratdi. Yoki R. Kuirkni olsak, u ingliz tili akademik grammatikasi mualliflaridan biri bo'lib, inkorning gap ichidagi ko'lam va inkor yuklamasining yordamchi fe'llar bilan birikish qoidalarini

¹ G. Abdurahmonov. O'zbek tili grammatikasi. Toshkent: Fan, 1996. – B. 198–210.

² A. Hojiyev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi, 2005. – B. 250–262.

³ M. Berdiyev. O'zbek tili sintaksisi. Toshkent: Fan, 2012. – B. 175–189.

⁴ T. Tog'ayev. Hozirgi o'zbek tilida inkor kategoriyasi. Toshkent: Fan, 2010. – B.

⁵ A. Peshkovsky. Русский синтаксис в научном освещении. — Москва: Государственное издательство, 1956. — С. 312–328.

⁶ V. Vinogradov. Русский язык. Грамматическое учение о слове. — Москва: Высшая школа, 1972. — С. 255–270.

⁷ E. Paducheva. Высказывание и его соотносённость с действительностью. — Москва: Наука, 1985. — С. 145–160.

⁸ Vladimir Bondarenko. Отрицание в современном русском языке. — Москва: Наука, 1983. — С. 40–58.

⁹ O. Jespersen. Negation in English and Other Languages. Copenhagen: A.F. Høst & Son, 1917. – P. 1–15.

¹⁰ Laurence R. Horn. A Natural History of Negation. Chicago: University of Chicago Press, 1989. – P. 3–25.

¹¹ R. Quirk. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1985. – P. 773–810.

¹² N. Chomsky. Syntactic Structures. The Hague: Mouton, 1957. – P. 60–75.

¹³ G. Leech. Meaning and the English Verb. London: Longman, 1971. – P. 102–118.

mukammal tizimlashtiradi.

Tilshunoslikda rus olimlari inkorning gapdagi “ta’sir doirasi” masalasiga katta urg‘u berishgan. Bu borada A. Peshkovskiy “umumiy inkor” (общее отрицание) va “xususiy inkor” (частное отрицание) tushunchalarini kiritgan. U inkor yuklamasi “не” kesimdan oldin kelsa, butun fikr inkor qilinishini, boshqa bo’laklar oldidan kelsa, faqat o’sha bo’lak inkor qilinib, qolgan qism tasdiqligicha qolishini dalillagan. V. Vinogradov esa inkor yuklamasi gapda shubha, buyruq yoki qat’iy rad etish ma’nolarini yaratishini ta’kidlaydi. U inkorning fe’l zamonlari bilan birikib, harakatning hali sodir bo’lmaganini yoki umuman sodir bo’lmasligini farqlagan.

O’zbek tilshunosligida olimlar inkorning morfologik (qo’shimchalar orqali) va sintaktik (maxsus so’zlar orqali) usullarini aniq chegaralab berishgan. Masalan, “*U kelmadi*” (morfologik) va “*U kelgani yo’q*” (sintaktik). G‘. Abdurahmonov ham inkorning gap mazmuniga ta’sirini tahlil qilib, “*na... na*” bog‘lovchisi ishtirok etgan gaplarda kesim tasdiq shaklida bo’lsa-da, umumiy ma’no inkor bo’lishini isbotlagan.

Ingliz va O’zbek tillarida inkor kategoriyasi grammatik tizimning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo’ladi. Har ikki til inkorni ifodalashning o’ziga xos vositalariga ega bo’lib, ular morfologik va sintaktik jihatdan farqlanadi. Tahlil jarayonida inkor vositalari, ularning tuzilishi hamda gapdagi funksional xususiyatlari qiyosiy o’rganildi.

O’zbek tilida inkor asosan morfologik usul orqali, ya’ni fe’l negiziga *-ma/-me* qo’shimchasini qo’shish yordamida hosil qilinadi. Bu usul fe’lning barcha zamon va mayl shakllarida qo’llanish imkoniyatiga ega: *kelmadi, bormayapti, o’qimaydi, yozmagan* va hokazo. Mazkur qo’shimcha bevosita fe’l tarkibiga qo’shilib, gapda qo’shimcha yordamchi birliklarsiz inkor ma’nosini yuzaga chiqaradi. Bundan tashqari, O’zbek tilida sintaktik inkor vositalari ham mavjud bo’lib, ular “*yo’q*”, “*emas*”, “*hech kim*”, “*hech narsa*”, “*hech qachon*”, “*na... na*” kabi birliklar orqali ifodalanadi. Jumladan, “*U kelgani yo’q*”, “*Hech kim kelmadi*”, “*Na u bordi, na men qatnashdim*” kabi gaplarda inkor umumiy

mazmunga ta'sir ko'rsatadi. O'zbek tilida ikki martalik inkor grammatik me'yor sanalib, gap ma'nosini kuchaytirish vazifasini bajaradi.

Ingliz tilida esa inkor asosan sintaktik vositalar orqali ifodalanadi. Ya'ni, yordamchi fe'llar (*do, does, did, is, are, have, will* va boshqalar) hamda “*not*” yuklamasi inkor shaklini hosil qiladi. Masalan, “*He came*” – “*He did not come*”, “*She is ready*” – “*She is not ready*”. Bu jarayonda asosiy fe'l o'z shaklini saqlaydi, inkor esa yordamchi fe'l orqali grammatik jihatdan ifodalanadi. Shuningdek, ingliz tilida “*nobody*”, “*nothing*”, “*never*”, “*nowhere*” kabi inkor olmoshlari va ravishlari mavjud bo'lib, ular mustaqil ravishda inkor ma'nosini yuzaga chiqaradi. Biroq ingliz adabiy tilida ikki martalik inkor qo'llanilishi grammatik norma hisoblanmaydi va xato deb qaraladi.

Shuningdek, inkorning gapdagi ta'sir doirasi (scope of negation) masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida inkorning qaysi bo'lakka tegishli ekanligi sintaktik tartib va intonatsiya orqali belgilanadi. O'zbek tilida esa inkor ko'proq kesim orqali butun gap mazmuniga ta'sir qiladi, ammo bo'lak inkori ham mavjud bo'lib, u ma'lum sintaktik birlikni inkor etishga xizmat qiladi.

Olib borilgan tahlillar ingliz va O'zbek tillarida inkor kategoriyasi universal mantiqiy asosga ega ekanini ko'rsatadi. Har ikki til inkor orqali mavjud emaslik, rad etish va sodir bo'lmaganlik ma'nolarini ifodalaydi. Biroq bu ma'no har bir tilning tipologik xususiyatlariga ko'ra turlicha grammatik vositalar orqali yuzaga chiqadi.

O'zbek tilining sintetik xususiyati inkorning morfologik shakl orqali ifodalanishiga imkon yaratadi. Fe'lga qo'shiladigan *-ma/-me* qo'shimchasi inkorning asosiy grammatik ko'rsatkichi hisoblanadi. Ingliz tilining analitik tuzilishi esa inkorni yordamchi fe'llar orqali ifodalashni talab etadi. Bu farq ikki til o'rtasidagi struktur tafovutni yaqqol ko'rsatadi.

Ikki martalik inkor masalasi ham muhokama jarayonida alohida e'tiborga loyiqdir. O'zbek tilida “*Hech kim kelmadi*” kabi konstruktsiyalar tabiiy va grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa, ingliz tilida bunday shakl normativ grammatika talablariga zid hisoblanadi. Bu holat tarjima jarayonida grammatik

transformatsiyani talab etadi hamda til o'rganuvchilar uchun muayyan qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Inkorning ta'sir doirasi masalasi ham ikki til o'rtasidagi semantik va sintaktik farqlarni ochib beradi. Ingliz tilida inkor elementining joylashuvi ma'no nozikliklariga ta'sir ko'rsatadi. O'zbek tilida esa inkor ko'proq kesim orqali umumiy mazmuni belgilaydi. Bu esa har ikki tilning ichki grammatik mexanizmi turlicha ekanini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari ingliz va O'zbek tillarida inkor kategoriyasi muhim grammatik birlik ekanini ko'rsatdi. Har ikki til inkorni ifodalash vositalariga ega bo'lsa-da, ularning tuzilishi va qo'llanish mexanizmi sezilarli farqlarga ega.

O'zbek tilida inkor asosan morfologik usul orqali, ya'ni fe'lga qo'shimcha qo'shish yordamida hosil qilinadi. Ingliz tilida esa inkor yordamchi fe'llar va "not" yuklamasi orqali ifodalanadi. O'zbek tilida ikki martalik inkor grammatik jihatdan me'yoriy bo'lsa, ingliz tilida u normativ hisoblanmaydi. Inkorning gapdagi ta'sir doirasi ham har ikki tilda turlicha namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, ingliz va O'zbek tillarida inkor shakllarining chog'ishtirma tahlili ikki tilning tipologik xususiyatlarini chuqurroq anglashga, tarjima nazariyasi va amaliyotini takomillashtirishga hamda qiyosiy tilshunoslikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1996.
2. Berdiyev M. O'zbek tili sintaksisi. – Toshkent: Fan, 2012.
3. Bondarenko V. N. Отрицание в современном русском языке. – Москва: Наука, 1983.
4. Chomsky N. Syntactic Structures. – The Hague: Mouton, 1957.
5. Hojiyev A. Hozirgi O'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
6. Jespersen O. Negation in English and Other Languages. – Copenhagen: A.F. Høst & Son, 1917.
7. Leech G. Meaning and the English Verb. – London: Longman, 1971.
8. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносённость с действительностью. –

Москва: Наука, 1985.

9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – Москва: Государственное издательство, 1956.

10. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985.

11. Тоғ‘аев Т. Hozirgi O‘zbek tilida inkor kategoriyasi. – Toshkent: Fan, 2010.

12. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – Москва: Высшая школа, 1972.

13. Horn L. R. A Natural History of Negation. – Chicago: University of Chicago Press, 1989.